

بایسته‌های عدالت‌خواهی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب

رضا رستمی، محمدصادق نصراللهی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۱۴ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۱۰/۲۰

فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال بیست سوم، شماره ۸۹، زمستان ۱۳۹۹

چکیده

امروزه در فضای عمومی کشور شاهد مباحث مختلفی در زمینه عدالت‌خواهی هستیم که گاه افراط و تفریط‌ها یا دوگانه‌های نظری مانند عدالت ولایت یا عدالت مواسات نیز مشاهده می‌گردد. فهم راهبردها و سخنان رهبر معظم انقلاب در زمینه عدالت‌خواهی با توجه به جایگاه شرعی و سیاسی ایشان، برای عموم مردم و مخصوصاً نخبگان و فعالان عرصه عدالت و مطالبه‌گری ضروری است. مقاله حاضر به دنبال دستیابی به پاسخ این سؤال است که «بایسته‌های عدالت‌خواهی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب چه مواردی است؟» در این مقاله از روش تحلیل مضمون برای تحلیل سخنان رهبر انقلاب استفاده شده است. با اجرای مراحل این روش و با کدگذاری نقل‌قول‌هایی از سخنان رهبری در باب عدالت‌خواهی، ۱۲۱ مضمون پایه، ۱۸ مضمون سازمان دهنده و ۷ مضمون فراگیر استخراج شده است. هفت مضمون فراگیری که از تحلیل مضمونی بایسته‌های عدالت‌خواهی از دیدگاه رهبری به دست آمده است عبارتند از: ۱- عدالت‌خواهی مستمر و شجاعانه ۲- نظریه‌پردازی عدالت‌خواهی مبتنی بر تعالیم اسلامی ۳- گفت‌وگو سازی عدالت‌خواهی ۴- عدالت‌خواهی معنویت‌گرا ۵- عدالت‌خواهی عقلانیت‌گرا ۶- توجه به پیشرفت نسبی عدالت در جمهوری اسلامی ۷- عدالت‌خواهی تقویت‌کننده نظام اسلامی. همچنین «عدالت‌خواهی انقلابی» به عنوان هسته و مقوله محوری این مقاله می‌باشد که می‌توان آن را درون‌مایه عدالت‌خواهی از دیدگاه رهبر انقلاب دانست.

کلیدواژه:

رهبر معظم انقلاب، عدالت‌خواهی، عدالت‌خواهی انقلابی، عدالت اجتماعی، مطالبه‌گری.

^۱ - (نویسنده مسئول) رضا رستمی، دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات دانشگاه

امام صادق (ع) تهران-ایران r.rostami1318@gmail.com

^۲ دکتر محمدصادق نصراللهی، استادیار دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق

(ع) تهران-ایران

۱- مقدمه و بیان مسئله:

۱-۱- مقدمه موضوع

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ در منطقه مهم خاورمیانه و در مقابل چشم ابرقدرت‌ها با شعارهای اسلامی و عدالت‌خواهانه و مبارزه با ظلم به وقوع پیوست و نوید شرايطی جدید را به مردم ایران و حتی منطقه و جهان داد. مردم ما با پیروزی انقلاب اسلامی به داشتن زندگی در پرتو معنویت و به دور از ظلم و بی‌عدالتی و اجرای عدالت اجتماعی امیدوار گشتند. نظام اسلامی نیز مبارزه با بی‌عدالتی را سرلوحه کار خود قرارداد؛ اما در این سالین همواره با چالش‌هایی روبرو بوده‌ایم که مانع رسیدن به نقطه موردنظر در زمینه عدالت اجتماعی گشته‌است. آیت الله خامنه‌ای رهبر انقلاب اسلامی با توجه به حساسیت و اهمیت موضوع عدالت و عدالت‌خواهی، در سال‌های مختلف از ابتدای رهبری‌شان تاکنون سعی در هدایت افکار عمومی و جهت‌دهی درست به مسئولان، نخبگان و عموم مردم در این موضوع داشته‌اند. برای همگان و مخصوصاً قشر دغدغه‌مند و انقلابی جامعه که هم حقیقتاً دغدغه عدالت دارند و هم خود را ملتزم به منویات رهبر انقلاب می‌دانند بسیار ضروری است که به آراء ایشان در این مورد مراجعه نمایند تا تکلیف و وظایفشان را بهتر بشناسند و در دام اشتباهات و غلط‌کاری‌ها نیفتند. در این مقاله ما به دنبال استخراج نظرات ایشان در باب عدالت‌خواهی هستیم تا تکلیف و وظایفمان مشخص و گامی به سوی عدالت‌خواهی واقعی و تحقق عدالت برداشته شود.

۱-۲- اهمیت موضوع

شعار عدالت یکی از قدیمی‌ترین خواسته‌ها و مطالبات انسان‌ها در طول تاریخ بوده است. در واقع ریشه عدالت‌خواهی در انسان را باید در فطرت حق‌گرای او جستجو نمود. در آموزه‌های دینی ما نیز از طرق متعدد و مختلفی بر روی این موضوع تکیه شده است تا جایی که در قرآن هدف بعثت پیامبران برپایی عدل و قسط در جامعه انسانی بیان شده است: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (سوره حدید، آیه ۲۵).

در روایات متعدد معصومین (ع) نیز شاهد مطرح‌شدن ابعاد مختلف عدالت و اهمیت آن و توصیه و دستور نسبت به این مبحث و تلاش برای رسیدن به آن می‌باشیم. پیامبر اکرم (ص) خلقت تکوینی عالم و برقراری و پایداری آسمان و زمین را به سبب عدل می‌دانند: «بِالْعَدْلِ قَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ» (ابن ابی‌جمهور، ۱۴۰۳ ق، ج ۴، ص ۱۰۳). امیرالمؤمنین (ع) نیز محوریت عدالت در زندگی انسان‌ها و در اسلام را بیان می‌نمایند: «جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْعَدْلَ

قَوَاماً لِلْأَثَامِ وَ تَنْزِيهاً مِنَ الْمُظَالِمِ وَ الْأَثَامِ وَ تَسْنِيَةً لِلْإِسْلَامِ» «خدای سبحان عدالت را مایه برپایی انسان‌ها [و ستون زندگانی آن‌ها] و سبب پاکی از ستمکاری‌ها و گناهان و روشنی چراغ اسلام قرار داده‌است» (الآمدی، ۱۴۲۹ ق، ص ۳۳۵). همچنین ایشان در اهمیت عدالت و رابطه آن با ایمان می‌فرمایند: «الْعَدْلُ رَأْسُ الْإِيمَانِ، جَمَاعُ الْإِحْسَانِ وَ أَعْلَى مَرَاتِبِ الْإِيمَانِ» عدل در رأس ایمان قرارداد و مجموعه احسان و بالاترین مراتب ایمان می‌باشد (محمدی ری شهری، ۱۳۶۲، ص ۸۱).

از طرف دیگر در بعد اجرایی عدالت و مخصوصاً عدالت اجتماعی که مربوط به سطح جامعه و همچنین حکومت می‌شود نیز شاهد اهمیت فوق‌العاده عدالت در روایات هستیم به‌طوری‌که پیامبر اکرم می‌فرمایند: «یک ساعت به عدالت رفتار کردن بهتر از هفتادسال عبادت است؛ که شب‌هایش را بیدار و روزهایش را روزه‌دار باشد، و یک ساعت حکم به ظلم کردن نزد خدا از گناهان شصت سال سخت‌تر و بزرگ‌تر است» (طبرسی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۶۷۱).

اهمیت موضوع عدالت و قسط (یعنی عدالت اجتماعی) به‌حدی است که یکی از اصلی‌ترین ثمرات ظهور منجی عالم بشریت امام زمان (عج) برقراری عدالت جهانی برشمرده شده‌است و اصلاً حکومت امام زمان (عج) به حکومت عدل معروف بوده و وعده عدالت جهانی و همه‌جانبه در دوره ایشان داده شده‌است. برای مثال حدیث معروف «يَمَلَأُ اللَّهُ بِهِ الْأَرْضَ قِسْطاً وَ عَدْلًا كَمَا مُلِئَتْ ظُلْماً وَ جَوْرًا» (شیخ صدوق، ۱۴۰۵ ق، ص ۳۷۷). این وعده را بیان می‌نماید. اهمیت عدالت در اسلام تا به آنجاست که هیچ قانونی در نظام اسلام نیست، مگر این‌که از عدل سرچشمه گرفته است. لذا عدالت در اسلام از اصولی است که تخصیص‌بردار نیست (سبحانی، ۱۳۶۲، ص ۴۱۸-۴۱۹)؛ البته تعالیم اسلام و معصومین (ع) فقط در پی عادل شدن فرد فرد جامعه نمی‌باشد بلکه به دنبال تربیت انسان‌هایی است که نه‌تنها عادل هستند بلکه عدالت‌خواه بوده، دیگران را به عدالت دعوت می‌کنند، با بی‌عدالتی و ظلم مبارزه می‌کنند، قسط و عدل را در جامعه برپا می‌دارند و عدالت اجتماعی را محقق می‌سازند. شهید مطهری با توجه به این مطلب در مورد امیرالمؤمنین (ع) می‌فرماید: «آن نوع عدالت مولا که قاتلش شناخته شد، در حقیقت فلسفه اجتماعی او و نوع تفکر مخصوصی بود که در عدالت اجتماعی اسلامی داشت؛ او تنها عادل نبود؛ عدالت‌خواه بود. فرق است بین عادل و عدالت‌خواه، همان‌طوری که فرق است بین آزاد و آزادی‌خواه؛ باز مثل‌اینکه یکی صالح است و دیگری اصلاح‌طلب.

در انقلاب اسلامی مردم ایران نیز یکی از خواسته‌های اصلی مردم که آن‌ها را به قیام بر ضد رژیم پهلوی واداشت همین مسئله عدالت بود و حکومت جمهوری اسلامی به‌عنوان حکومتی اسلامی و برخاسته از این حرکت مردمی طبق گفته امام خمینی (ره) و سایر بزرگان آن با

عدالت معنا می‌یابد و به دنبال تحقق عدالت به معنای حداکثری آن می‌باشد. امام خمینی (ره) درباره هدف نظام اسلامی می‌فرمایند: «میل همه ما این است که ما یک حکومتی داشته باشیم؛ همان جور حکومت‌هایی که در صدر اسلام بود که عدالت بود، همه‌اش عدالت بود (صحیفه امام، ج ۸، ص ۴۱۶). آیت الله خامنه‌ای نیز عدالت را همه حیثیت و وجود نظام می‌دانند که نشان‌دهنده اهمیت و ارزش فوق‌العاده و متمایز عدالت در نظام جمهوری اسلامی است. ایشان می‌فرمایند: «گفتمان عدالت، یک گفتمان اساسی است و همه چیز ماست. منهای آن، جمهوری اسلامی هیچ حرفی برای گفتن نخواهد داشت» (رهبر انقلاب، ۱۳۸۳/۸/۱۰). در این زمینه شهید آیت الله مطهری نسبت به اجرا نشدن عدالت در نظام اسلامی هشدار داده و آن را باعث نابودی انقلاب اسلامی می‌داند: «من تأکید می‌کنم اگر انقلاب ما در مسیر برقراری عدالت اجتماعی به پیش نرود، مطمئناً به نتیجه نخواهد رسید و این خطر هست که انقلاب دیگری با ماهیت دیگری جای آن را بگیرد» (مطهری، ۱۳۷۲، ص ۶۰).

قرآن کریم در آیه ۱۳۵ سوره نساء می‌فرماید: «کونوا قوامین بالقسط» قیام به قسط یعنی اقامه و به‌پاداشتن عدل، و این غیر از عادل بودن از جنبه شخصی است» (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۲۲۴).

۱-۳- ضرورت موضوع

در فضای امروز جامعه عدالت‌خواهی موضوع گفتگوها و موضع‌گیری‌های بسیاری از اشخاص و گروه‌ها قرار گرفته است که هر کدام از زاویه‌ای به این مبحث می‌نگرند و بعضاً وارد مناقشات نظری و عملی با یکدیگر می‌شوند. این گروه‌ها هر کدام روشی را برای مطالبه عدالت در پیش گرفته‌اند و شاهد افراط و تفریط‌هایی نیز در امر عدالت‌خواهی هستیم. عده‌ای با رویکردی محافظه‌کارانه حاضر به پذیرش بسیاری از واقعیت‌ها و مطالبه‌گری از مسئولین نبوده و در پی توجیه بسیاری از بی‌عدالتی‌ها هستند؛ در مقابل عده‌ای هستند که به اسم عدالت‌خواهی دست‌به‌کارهای خلاف قانون و حتی غیرشرعی مانند تهمت و هتک حرمت و آبروی افراد بدون ارائه سند و مدرک می‌زنند؛ در ابعاد حقوقی و قانونی هم مباحثی مانند سوت زنی و گزارشگری فساد مطرح می‌شود که نیازمند بررسی از منظر ابعاد نظری و شیوه اجرایی می‌باشند.

مسئله مهمی که با توجه به این شرایط برای هر فرد و جریان انقلابی و دغدغه‌مندی - به‌خصوص برای قشر نخبه‌دانشجو - مهم به نظر می‌رسد شناخت افراط و تفریط‌ها و مشخص کردن نسبت خود با این جریان‌ها و بررسی میزان تطابق رفتار آن‌ها با عدالت‌خواهی حقیقی و همچنین فهم وظیفه و تکلیف خود در این زمینه می‌باشد. برای دستیابی به این هدف،

رجوع به سخنان رهبر انقلاب به‌عنوان ولی جامعه و همچنین پرچم‌دار عدالت‌خواهی بسیار ضروری به‌نظر می‌رسد.

۱-۴- جایگاه سخنان رهبری در بحث

یکی از مباحث مطروحه در بیانات رهبر انقلاب در مواضع مختلف، موضوع بایسته‌ها و ملزومات عدالت‌خواهی می‌باشد. ایشان مخاطب سخنان خود را حول این موضوع، طیف گسترده‌ای از دولتمردان تا دانشجویان و تک‌تک مردم در نظر گرفته‌اند و توصیه‌های عمومی و اختصاصی برای هرکدام داشته‌اند. مطالعه و استخراج نظرات رهبری از جهت جایگاه شرعی، قانونی و سیاسی ایشان و نقشی که در جهت‌دهی و هدایت و راهبری فکری و عملی جامعه دارند آن هم در موضوع مهمی مثل عدالت‌خواهی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

۱-۵- مسئله پژوهش

این پژوهش به دنبال آن است که از خلال سخنان رهبر انقلاب بایسته‌های عدالت‌خواهی صحیح و نقش‌آفرینی در زمینه تحقق عدالت را استخراج نماید و مشخص سازد که یک فرد، تشکل و یا جامعه عدالت‌خواه باید چه نکاتی را سرلوحه کار خود قرار دهد و از چه آفات و انحرافات پرهیز نماید تا عدالت‌خواهی حقیقی را دنبال کند و به سمت تحقق عدالت گام بردارد؛ بنابراین پرسش پژوهش حاضر این است: «بایسته‌های عدالت‌خواهی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب چه مواردی است؟».

۲- ادبیات موضوع و پیشینه

۱-۲- ادبیات نظری

در طول تاریخ، مفهوم عدالت تحول بسیاری داشته و جنبه‌های مختلفی از روابط اجتماعی انسان‌ها را ارزش‌گذاری کرده است. در یک دوره تاریخی، عدالت به معنای اعمال تنبیه و در دوره‌ای دیگر به معنای برخورداری از منابع جامعه است؛ در یک گفتمان عدالت به معنای اجرای قوانین الهی و در گفتمانی دیگر به معنای اجرای خواست و قوانین عرفی توده‌هاست (وحیدنیا و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۱۰).

مهم‌ترین و گسترده‌ترین نظریه‌های پیش معاصر در میان فلاسفه یونانی، نوشته‌های افلاطون و ارسطو است؛ در اندیشه افلاطون، اگر هر فرد به کاری مشغول باشد که برای آن ساخته شده و استعداد طبیعی‌اش را دارد، عدالت اجتماعی محقق شده است (جمشیدی‌ها و دیباجی فروشانی، ۱۳۹۴، ص ۸۷). در اندیشه ارسطو عدالت یعنی: با گزینه مساوی، مساوی برخورد کردن و با گزینه نامساوی، نامساوی برخورد کردن. آدمی در صورتی می‌تواند - فی‌المثل - با گزینه مساوی، به‌طور مساوی برخورد کند که سیاست بی‌طرفی را حفظ نماید و با حفظ

بی‌طرفی، به قانون مراجعه کند؛ در این صورت است که عدالت رعایت شده است (استانلی بین: ۱۹۶۷، ۲۹۹).

نخستین فردی که در آستانه مدرنیته به تعریف عدالت پرداخته است، فیلسوف انگلیسی، توماس هابز است. به اعتقاد هابز عدالت در حالت طبیعی، وجود ندارد و زمانی که قرارداد اجتماعی بسته شد افراد از همه حقوق طبیعی خود چشم می‌پوشند و آن را به شخص حاکم تفویض می‌کنند و اطاعت بی‌قید و شرط او را گردن می‌نهند؛ بدین ترتیب، لازمه تعریف هابز از عدالت این است که چنانچه مردم از اطاعت از فرمانروا سرباز زنند، مرتکب نقض عهد و بی‌عدالتی شده‌اند. در مقابل، از آنجایی که فرمانروا هیچ عهدی را در قبال مردم نپذیرفته، مفهوم بی‌عدالتی در مورد وی بی‌ربط است. کارهای فرمانروا را در هیچ وضعیتی نمی‌توان غیر عادلانه توصیف کرد (هابز، ۱۳۸۰، ص ۲۲۰). برتراند راسل معتقد است که عدالت عبارت است از هر چیزی که اکثریت مردم آن را عادل بدانند (راسل، ۱۳۴۱، ص ۴۳). در عصر حاضر، فیلسوفی که در این حیطة کار کرده‌است جان رالز آمریکایی است. رالز نظریه خویش را مربوط به عدالت توزیعی می‌داند. عدالت توزیعی مربوط به شیوه تقسیم موارد خیر و مطلوب میان افرادی است که در پیدایش آن‌ها نقش داشته‌اند و در نتیجه پیش از تقسیم، هر یک از آن‌ها نسبت به سهم خویش ادعایی مشروع دارند. از آنجایی که زندگی اجتماعی در دید رالز، نظام همکاری میان افراد است و همگان در پیدایش منافع حاصل از زندگی اجتماعی شریک‌اند، تقسیم منافع و بهره‌های زندگی اجتماعی، جزو موضوعات عدالت توزیعی است (جمشیدی‌ها و دیباجی فروشانی، ۱۳۹۴، ص ۸۹).

همچنین در طول تاریخ شاهد حرکت‌ها و جنبش‌ها و حتی انقلاب‌هایی بوده‌ایم که صبغه عدالت‌خواهانه داشته و شعارهای حاوی عدالت سرداده‌اند؛ مثلاً انقلاب کبیر فرانسه که در سال ۱۷۸۹ آغاز شد و یکی از بزرگ‌ترین انقلاب‌های تاریخ به شمار می‌رود در مقابل ظلم و ستم اشراف و طبقه حاکم و حکومت پادشاهی لویی شانزدهم شکل گرفت و مردم به دنبال عدالت بودند که خود را در شعار معروف این انقلاب یعنی آزادی، برابری و برادری نشان می‌دهد و عاقبت نیز لویی شانزدهم را اعدام کردند و حکومت جمهوری در فرانسه شکل گرفت. انقلاب شوروی در سال ۱۹۱۷ هم در مقابل حکومت پادشاهی تزاری شکل گرفت که شعارهای کمونیستی در جهت عدالت و توزیع برابر ثروت و مالکیت عمومی شعار اصلی آن بود.

در سال‌های اخیر نیز شاهد جنبش‌های اجتماعی در کشورهای مختلف مخصوصاً در غرب بوده‌ایم که رنگ و بوی عدالت‌خواهی دارند و در اعتراض به‌نظام سرمایه‌داری شکل گرفته‌اند و خواستار تغییر مناسبات حاکم بر نظام سرمایه‌داری جهانی هستند. به‌عنوان نمونه می‌توان به جنبش اعتراضی سیاتل در سال ۱۹۹۹ اشاره کرد.

جنبش جهانی اعتراض، نخستین تظاهرات بزرگ خود را در سیاتل در شرایطی برگزار کرد که در ماه نوامبر سال ۱۹۹۹، دولت‌هایی که سازمان تجارت جهانی را تشکیل می‌دهند، گرد هم آمده بودند تا تلاش کنند جهش جدیدی به تجارت آزاد جهانی بدهند. محکم‌ترین ادعای اعتراض‌کننده‌ها این بود که شرکت‌ها اکنون کنترل جهان را در دست دارند. مخالفت اصلی جنبش ضد جهانی‌سازی، با نهادهای مالی بین‌المللی و شرکت‌های چندملیتی است که بنگاه‌ها، منابع طبیعی و منابع انسانی کشورهای دیگر را استثمار می‌کنند (دانش‌نیا و حسینی، ۱۳۹۴، ص ۱۲۵)؛ همچنین جنبش تسخیر وال‌استریت که در سال ۲۰۱۲ در خیابان‌های آمریکا شکل گرفت نیز در اعتراض به‌نظام سرمایه‌داری غرب و شکاف فاحش طبقاتی میان فقرا و ثروتمندان بود. این جنبش شعار خود را ۹۹ درصد فقیر در مقابل یک درصد مرفه و سرمایه‌دار قرارداد. این جنبش نیز خواهان برقراری عدالت و باز توزیع عادلانه ثروت و دخالت دولت در جهت کمک به قشر ضعیف جامعه بود. جنبش جلیقه زردها در فرانسه که در یکی دو سال اخیر بسیار گسترده شد نیز حرکتی عدالت‌خواهانه و در مخالفت با نظام سرمایه‌داری بود که تا مدت‌ها ادامه داشت و اکنون هم آتش زیر خاکستر بوده و هرازچندگاهی بروز می‌یابد. البته هر بار هم با برخورد خشن و سرکوب پلیس و نیروهای امنیتی مواجه شده است.

این نمونه‌ها نشان می‌دهد که عدالت و حس عدالت‌خواهی یک خواسته فطری انسانی است که در همه افراد و جوامع وجود دارد و آن‌ها را به فعالیت و جنبش وامی‌دارد. از طرف دیگر در جهان اسلام نیز موضوع عدالت و تعاریف و ابعاد آن مورد توجه اندیشمندان رشته‌های گوناگون علمی مانند فلسفه و کلام و تفسیر و فقه بوده است. برای مثال عدالت از دید فارابی، عدالت عقلی یا عدالت مبتنی بر حکمت است. چنین عدالتی بر وحی و دین به مفهوم خاص خود نیز منطبق است؛ بنابراین در اینجا نیز عدالت محور هماهنگی میان عقل و شرع است (جمشیدی، ۱۳۸۰، ص ۲۹۹). عدل در معنای عام آن، بدین معناست که انسان هرگونه فضیلتی را بین خود و دیگری به کار گیرد، چه در تقسیم خوبی‌ها و نیکی‌ها و چه در حفظ و نگهداری آن قسمت و نصیب (الفارابی، ۱۳۶۴، ص ۷۴).

در بین عالمان اسلامی معاصر شهید مطهری این تعریف از عدالت را مطرح می‌نماید: «رعایت حقوق افراد و اعطای حق به ذی حق». عدل در این معنا در برابر ظلم (پایمال کردن

حق دیگران) قرار گرفته و آنچه همواره باید در قوانین بشری به معنای عدالت اجتماعی رعایت شده و همگان آن را محترم بشمارند همین معناست (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۸۲). الگویی که می‌تواند هم در حوزه عدالت فردی و هم در بعد اجتماعی آن به کار گرفته شود، این تعریف (رعایت حقوق) است که بنا بر مساوات در قانون افراد بشر باید به یک چشم نگاه شوند، قانون بین افراد تبعیض قائل نشود؛ بلکه استحقاق‌ها را رعایت کند. افرادی که از لحاظ خلقت در شرایط مساوی هستند، قانون باید با آن‌ها به مساوات رفتار کند (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۳۱۲).

شهید سید محمدباقر صدر عدالت اجتماعی را صراط مستقیم در درون جامعه می‌داند؛ راهی که ویژگی اساسی آن وسطیت، اعتدال و فقدان انحراف است. پس دوری از هرگونه انحراف در مسیر حق و در مسیر طبیعی و جایگاه حقیقی امور زندگانی در جمع و استقامت بر آن‌گونه‌ای که توازن و تناسب و اعتدال واقعی بر جمیع حکم‌فرما گردد و جمع و اجتماع تعدیل به وسط گردند عدالت اجتماعی است (صدر، ۱۳۶۲، ص ۹).

علامه طباطبایی نیز در تفسیر المیزان نظرات خود را درباره عدالت اجتماعی بیان داشته است: «عدالت اجتماعی عبارت از این است که با هر یک از افراد جامعه طوری رفتار شود که مستحق آن است و درجایی جای‌داده شود که سزاوار آن است و این خصلتی اجتماعی است که فرد فرد مکلفین مأمور به انجام آن‌اند؛ به این معنا که خدای سبحان دستور می‌دهد هر یک از افراد اجتماع عدالت را بیاورد. هم فرد فرد مأمور به اقامه این حکم‌اند و هم جامعه که حکومت عهده‌دار زمام آن است (علامه سید محمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲۴، سید محمدباقر موسوی همدانی، تهران، کانون انتشارات محمدی، ج سوم، ۱۳۶۲).

۲-۲- پیشینه پژوهش

جدول شماره ۱- پیشینه پژوهش

نویسندگان (سال) - روش استفاده شده	اهداف و یا سؤالات اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
پورهاشمی (۱۳۹۰) - روش اسنادی	مبانی نظری عدالت در اندیشه مقام معظم رهبری چه مواردی است؟	احصای بیانات رهبر انقلاب درباره محورهای هستی‌شناختی، انسان‌شناختی، معرفت‌شناختی، ارزش‌شناختی، غایت‌شناختی و جامعه‌شناختی عدالت در اندیشه رهبر انقلاب

مانند حاکمیت الهی، ارتباط با خدا، عدم تبعیض در جامعه، رعایت حقوق دیگران.		
گردآوری سخنان رهبر انقلاب درباره اهمیت عدالت، جایگاه عدالت در نظام جمهوری اسلامی، ابعاد مختلف عدالت مثل عدالت اجتماعی، فرهنگی، قضایی و توصیه‌هایی از ایشان به جنبش دانشجویی در زمینه مطالبه عدالت	ابعاد مختلف عدالت و جامعه دارای عدالت در اندیشه رهبر انقلاب چه مواردی است؟	سیدیان (۱۳۸۵) - روش اسنادی
جمع‌آوری بیانات رهبر انقلاب در زمینه مبانی دینی و ارزشی عدالت، عدالت ساده زیستی و تجمل، شاخص‌های بی‌عدالتی، آثار بی‌عدالتی، نتیجه و ثمره عدالت و آسیب‌شناسی عدالت	بررسی مبانی نظری و عملی مفهوم عدالت در کلام رهبر معظم انقلاب	جاویدی (۱۳۸۴) - روش اسنادی
احصاء و کنار هم قرار دادن سخنان رهبری در زمینه عدالت اجتماعی، اشرافی‌گری، مبارزه با فساد و فقر و تبعیض، تعدادی از توصیه‌های ایشان در زمینه عدالت‌خواهی نهج‌البلاغه، دستاوردهای نظام اسلامی در گسترش عدالت، نگاهی به اقدامات رهبری در حوزه‌ی عدالت‌گستری	ارائه خلاصه‌ای از نظرات رهبر انقلاب در موضوع عدالت و مبارزه با فساد	انتشارات انقلاب اسلامی (۱۳۹۶) - روش ذکر نشده
جایگاه عدالت اجتماعی در نظام هستی، ضرورت اقامه آن در جمهوری اسلامی ایران، سه‌گانه «عدالت، عقلانیت و معنویت» به‌عنوان چارچوب مفهومی اقامه عدالت اجتماعی، چیستی عدالت اجتماعی و ارکان شش‌گانه آن و درنهایت واکاوی ابعاد عدالت پژوهی در اندیشه رهبری	ساختار کلی نظام فکری موضوعی حضرت آیت الله خامنه‌ای در عرصه عدالت	تراب زاده جهرمی، سجادیه، سرآبادانی تفرشی (۱۳۹۶) - روش تحلیل مضمون
تعریف عدالت، گستره و حوزه آن، اهمیت عدالت در نظام اسلامی، عدالت قضایی، استکبار جهانی و عدالت، شرایط تحقق عدالت، وظایف اقشار مختلف در تحقق عدالت از منظر مقام معظم رهبری	ابعاد مختلف عدالت و راه‌های تحقق آن از منظر رهبر انقلاب	موسسه فرهنگی قدر ولایت (۱۳۹۴) - روش ذکر نشده

وجه نوآوری مقاله حاضر نسبت به مطالعات پیشین: مطالعات پیشین مربوط به سال‌های گذشته هستند که سخنان رهبری را تا دهه ۸۰ یا نهایتاً تا سال ۱۳۹۲ مورد بررسی قرار داده‌اند. در حالی که در مقاله حاضر بیانات رهبر معظم انقلاب از ابتدای رهبری ایشان تا مهرماه سال ۱۳۹۹ مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است که به‌روز و جدید بودن آن را نشان می‌دهد. همچنین در مطالعات پیشین شاهد هستیم که عمدتاً کلیت موضوع عدالت و بخش‌های مختلفی از آن در سخنان رهبر انقلاب بررسی شده‌اند و به‌طور اختصاصی و کاربردی به موضوع عدالت‌خواهی پرداخته نشده است. در صورتی که در مقاله حاضر به‌طور خاص به موضوع عدالت‌خواهی و بایسته‌های آن از دیدگاه رهبر انقلاب پرداخته شده است و نه موضوعات دیگر حوزه عدالت مانند بحث‌های نظری یا اهمیت آن. علاوه بر این، در مطالعات پیشین عمدتاً شاهد این هستیم که سخنان و بیانات رهبر انقلاب جمع‌آوری شده و ذیل عناوینی آورده شده‌اند و کمتر شاهد تحلیل روشمندی هستیم که نتایج منسجمی ارائه دهد. در مقاله حاضر با استفاده از جستجوی کلیدواژه‌ای، سخنان رهبری در زمینه عدالت‌خواهی به صورتی هدفمند انتخاب شده‌اند و سپس با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون به شبکه مضامین عدالت‌خواهی از دیدگاه رهبری رسیده‌ایم که دارای انسجامی شبکه‌ای و مشخص کردن مفاهیم اصلی و فرعی است و ربط و نسبت میان مفاهیم را نشان می‌دهد.

۳- روش تحقیق

این مقاله، تحقیقی کیفی و از نوع پژوهش‌های کاربردی است. جمع‌آوری داده‌های پژوهش در این نوشتار مبتنی بر متن کاوی است. برای این کار با نمونه‌گیری هدفمند، هفت کلیدواژه مرتبط با بحث عدالت‌خواهی را در پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه‌ای به نشانی WWW.KHAMENEI.IR از ابتدای رهبری ایشان در سال ۱۳۶۸ تا مهرماه ۱۳۹۹ جستجو کردیم. کلیدواژه‌ها عبارتند از: عدالت اجتماعی-گفتمان عدالت-عدالت و پیشرفت-جنبش عدالت‌خواهی-معنویت، عقلانیت، عدالت-گفتمان سازی-آرمان‌خواهی. از این طریق گزاره‌ها و سخنان رهبری در این موضوعات استخراج شده و به‌عنوان نقل‌قول و داده‌های اولیه در نظر گرفته شدند. پس از طی فرایند تحلیل مضامین، ما به شبکه‌هایی از مفاهیم که دارای سطح‌بندی هستند می‌رسیم.

برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمونی استفاده شده است. یکی از روش‌های ساده و کارآمد تحلیل کیفی، تحلیل مضمون است. در واقع، تحلیل مضمون اولین روش تحلیل کیفی است که پژوهشگران باید یاد بگیرند. این روش، مهارت‌های اساسی موردنیاز برای بسیاری از تحلیل‌های کیفی را فراهم می‌کند. (Holloway & Todres, 2003, p346) به‌طور کلی

تحلیل مضمون روشی است برای دیدن متن، برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتبط، تحلیل اطلاعات کیفی، مشاهده نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان و یا فرهنگ، تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی. (شیخ‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱۵۳) این روش در حداقل خود داده‌ها را سازمان‌دهی و در قالب جزییات توصیف می‌کند؛ اما می‌تواند از این فراتر رفته و جنبه‌های مختلف موضوع پژوهش را تفسیر کند. (کمالی، ۱۳۹۷، ص ۱۹۱) تحلیل مضمون روشی برای تعیین، تحلیل و بیان الگوهای (مضامین) موجود درون داده‌هاست.

شبکه مضامین روش مناسبی در تحلیل مضمون است که آتراید- استرلینگ (Attride-Stirling) آن را توسعه داده‌است. شبکه مضامین، بر اساس روندی مشخص، پایین‌ترین سطح قضایای پدیده را از متن بیرون می‌کشد (مضامین پایه)؛ سپس با دسته‌بندی این مضامین پایه‌ای و تلخیص آن‌ها به اصول مجردتر و انتزاعی‌تر دست پیدا می‌کند (مضامین سازمان دهنده)؛ در قدم سوم این مضامین عالی در قالب استعاره‌های اساسی گنجانده شده و به‌صورت مضامین حاکم بر کل متن درمی‌آیند. (مضامین فراگیر) سپس این مضامین به‌صورت نقشه‌های شبکه تارنما، رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آن‌ها نشان داده می‌شود. (Attride-Stirling, 2001, p388-389)

مضمون، الگویی است که در داده‌ها یافت می‌شود و حداقل به توصیف و سازماندهی مشاهدات و حداکثر به تفسیر جنبه‌هایی از پدیده می‌پردازد. (Boyatzis, 1998, p4) به‌طور کلی مضمون ویژگی تکراری و متمایزی در متن است که به نظر پژوهشگر نشان‌دهنده درک و تجربه خاصی در رابطه با سؤالات تحقیق است. (King & Harrocks, 2010, p150)

شناخت مضمون، یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین مراحل در پژوهش‌های کیفی است و به عبارتی، قلب تحلیل مضمون است. شعور متعارف، ارزش‌های محقق، جهت‌گیری‌ها و سؤالات تحقیق و تجربه‌ی محقق درباره موضوع، در نحوه شناخت مضامین، تأثیر می‌گذارد. (Braun & Clarke, 2006, p78)

در روش تحلیل مضمون تلاش می‌شود از متن به مضامین پایه‌ای، مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر دست پیدا کنیم و سه مرحله تجزیه متن، تبدیل مضامین و کشف و توصیف شبکه مضامین را طی می‌کنیم.

۴- یافته های تحقیق

۴-۱- تجزیه متن

در گام اول از تحلیل مضمونی لازم است از متن اصلی مضمون‌های پایه‌ای استخراج شود. در اینجا متن اصلی نقل‌قول‌هایی از رهبر انقلاب اسلامی است که از ۳۸ سخنرانی ایشان به صورت هدفمند گزینش شده است. با جستجوی هفت کلیدواژه: «عدالت اجتماعی»، «گفتمان عدالت»، «عدالت و پیشرفت»، «جنبش عدالت‌خواهی»، «معنویت، عقلانیت، عدالت»، «گفتمان سازی» و «آرمان‌خواهی» به نقل‌قول‌ها دست پیدا کرده‌ایم. هر کدام از این نقل‌قول‌ها حاوی مضمونی است که با خواندن آن متن مستقیماً به ذهن متبادر می‌گردد. این مضامین که «مضامین پایه‌ای» نامیده می‌شوند، از متن اصلی استخراج شده‌اند. برای نمونه یکی از نقل‌قول‌ها و استخراج مفاهیم پایه در جدول زیر نشان داده شده است و از آوردن همه نقل‌قول‌ها به خاطر طولانی شدن مقاله، صرف‌نظر می‌کنیم.

جدول شماره ۲- نمونه تبدیل نقل‌قول‌ها به مضامین پایه‌ای

مضامین پایه	نقل قول
کوتاهی نکردن در مطالبه عدالت برای یک لحظه (۸۷۰۲۱۴۱)	یک لحظه از درخواست و مطالبه‌ی عدالت کوتاهی نکنید؛ این شأن شماست. جوان و دانشجو و مؤمن شأنش همین است که عدالت را بخواهد. پشتوانه‌ی این فکر هم با همه‌ی وجود، خودم هستم و امروز بحمدالله نظام هست. البته تخلفاتی هم ممکن است انجام بگیرد؛ شما زرنگیتان این باشد: گفتمان عدالت‌خواهی را فریاد کنید؛ اما انتقاد شخصی و مصداق نکنید. وقتی شما روی یک مصداق تکیه می‌کنید، اولاً احتمال دارد اشتباه کرده باشید؛ من می‌بینم دیگر. من مواردی را مشاهده می‌کنم - نه در دانشگاه، در گروه‌های اجتماعی گوناگون - که روی یک مصداق خاصی تکیه می‌کنند؛ یا به‌عنوان فساد، یا به‌عنوان کج‌روی سیاسی، یا به‌عنوان خط و خطوط غلط. بنده مثلاً اتفاقاً از جریان اطلاع دارم و می‌بینم این جور نیست و آن کسی که این حرف را زده، از قضیه اطلاع نداشته است؛ بنابراین وقتی شما روی شخص و مصداق تکیه می‌کنید، هم احتمال اشتباه هست، هم وسیله‌ای به دست می‌دهید برای اینکه آن زرنگ قانوندان قانون‌شکن - که من گفته‌ام قانوندانهای قانون‌شکن خطرناکند - بتواند علیه شما استفاده کند. شما اسم نیاورید، شما روی مصداق تکیه نکنید؛ شما پرچم را بلند کنید. وقتی پرچم را بلند کردید، آن کسی که مجری است، آن کسی که در محیط اجراء می‌خواهد کار انجام دهد، همه حساب کار خودشان را می‌کنند.
اجتناب از انتقاد شخصی و مصداق‌سازی در عدالت‌خواهی (۸۷۰۲۱۴۲)	
احتمال اشتباه در عدالت‌خواهی با تکیه بر اشخاص و مصادیق (۸۷۰۲۱۴۳)	
سوءاستفاده قانوندان‌های قانون‌شکن علیه عدالت‌خواهان در عدالت‌خواهی مصداقی (۸۷۰۲۱۴۴)	
مهم بودن بلند کردن پرچم گفتمان عدالت‌خواهی (۸۷۰۲۱۴۵)	

آن کسی هم که فریاد مربوط به محتوای این پرچم را بلند کرده، احساس دلگرمی می‌کند و کار پیش خواهد رفت. ۸۷/۲/۱۴	تحت تأثیر قرار گرفتن قهری مسئولان از بلند شدن پرچم عدالت‌خواهی (۸۷۰۲۱۴۶)
---	--

در این مرحله، ۱۲۱ مضمون پایه از سخنان رهبر انقلاب احصا شده است که در پیوست مقاله به‌طور کامل ذکر شده است.

۴-۲- تبدیل مضامین

پس از دست یافتن به مضامین پایه‌ای اکنون نوبت آن می‌رسد که مضامین سازمان‌دهنده با توجه به مضامین پایه‌ای انتزاع شوند. در این مرحله ۱۸ مضمون سازمان‌دهنده استخراج شده است که به‌عنوان نمونه یک مورد در جدول زیر آورده شده است:

جدول شماره ۳- نمونه تبدیل مضامین پایه به مضامین سازمان‌دهنده

مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
به‌کارگیری محاسبات عقلانی برای تشخیص درست عدالت و مصادیق آن	<ul style="list-style-type: none"> - به‌کارگیری عقلانیت در مطالبه‌گری (۸۶۰۷۱۷۸) - تبدیل شدن عدالت بدون عقلانیت و محاسبه به ضد خودش (۸۸۰۶۱۶۲) - وجود عقلانیت به‌عنوان شرط اول برای عدالت (۸۸۰۶۱۶۳) - عدم تحقق عدالت بدون عقلانیت (۸۷۰۶۰۲۲) - قرارگیری توهم عدالت به‌جای عدالت واقعی با نبود عقلانیت (۸۷۰۶۰۲۳) - گمراهی و اشتباه در تشخیص مصادیق عدالت در صورت به کار نگرفتن عقلانیت (۸۴۰۶۰۸۳) - تفاوت عقلانیت و تابع عقل بودن با محافظه‌کاری و طرف‌داری از وضع موجود (۸۴۰۶۰۸۴) - ضرورت عدالت‌خواهی بر اساس عقلانیت و محاسبه درست (۹۹۰۷۲۱۱) - گرفتار نشدن به حاشیه‌ها در عدالت‌خواهی (۹۹۰۷۲۱۲) - اشتباه نگرفتن اصل و فرع در عدالت‌خواهی (۹۹۰۷۲۱۳)

۴-۳- کشف و توصیف شبکه مضامین

با بررسی و تحلیل مضامین مرتبط با عدالت‌خواهی به ۷ مضمون فراگیر می‌رسیم که در جدول زیر یک مورد نمونه از تبدیل مضامین سازمان‌دهنده به فراگیر آورده شده است: که در ادامه توضیح داده می‌شود:

جدول شماره ۴- نمونه تبدیل مضامین سازمان دهنده به مضامین فراگیر

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده
عدالت‌خواهی مستمر و شجاعانه	<ul style="list-style-type: none"> - سخت بودن اجرای عدالت در میدان عمل - استمرار و خستگی‌ناپذیری در پیگیری آرمان عدالت - عدم ترس و ناامیدی در مسیر عدالت‌خواهی

۵- بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱- بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله سعی شد با توجه به اهمیت موضوع و همچنین جایگاه سخنان رهبری انقلاب در بحث عدالت‌خواهی که توجه به آن‌ها ضروری است از دل سخنان ایشان بایسته‌های عدالت‌خواهی استخراج گردد. برای این کار از روش تحلیل مضمون استفاده شد تا مضامین اصلی و کلان سخنان رهبری در این زمینه مشخص گردد و ما را به الگویی برای توضیح ساختار و منطق کلی متن برساند.

با به‌کارگیری روش تحلیل مضمون به ۷ مضمون فراگیر از سخنان رهبری در مورد عدالت‌خواهی رسیدیم که عبارتند از: ۱- عدالت‌خواهی مستمر و شجاعانه ۲- نظریه‌پردازی عدالت‌خواهی مبتنی بر تعالیم اسلامی ۳- گفتمان‌سازی عدالت‌خواهی ۴- عدالت‌خواهی معنویت‌گرا ۵- عدالت‌خواهی عقلانیت‌گرا ۶- توجه به پیشرفت نسبی عدالت در جمهوری اسلامی ۷- عدالت‌خواهی تقویت‌کننده نظام اسلامی

با بررسی سخنان رهبر انقلاب و مضامین اصلی آن می‌توان درون‌مایه عدالت‌خواهی از دیدگاه ایشان را در کلیدواژه «عدالت‌خواهی انقلابی» خلاصه کرد که هسته و مقوله محوری ما در این مقاله می‌باشد. اگر عدالت‌خواهی صبغه انقلابی داشته باشد و عدالت‌خواهان هم شخصیت انقلابی داشته باشند و هم انقلابی عمل کنند در این صورت است که عدالت‌خواهی موردنظر تحقق می‌یابد و مضامین فراگیری هم که در این مقاله استخراج شده است درون آن می‌گنجد. عدالت‌خواهان انقلابی با شجاعت و استمرار در این راه قدم برمی‌دارند، با اعتقاد راسخ به مبانی اسلامی و انقلابی به دنبال کار تئوریک و نظریه‌پردازی در زمینه عدالت‌خواهی هستند، تلاش خود را در جهت بسط گفتمان عدالت‌خواهی در جامعه مصروف می‌دارند، در اعمال خود رضایت الهی و معنویت را موردتوجه قرار می‌دهند، در کارهای عدالت‌خواهانه همواره عقلانیت انقلابی و دوری از افراط و تفریط را سرلوحه کار خود قرار می‌دهند، فقط به مشکلات کشور نگاه نمی‌کنند بلکه پیشرفت‌ها و کارهای خوب نظام در زمینه عدالت را هم موردتوجه

قرار می‌دهند و بالاخره با اعتقاد راسخ به انقلاب اسلامی، عدالت‌خواهی را در جهت تقویت نظام اسلامی و تحقق آرمان‌های آن دنبال می‌کنند.

اینک به تبیین هفت مضمون فراگیر این پژوهش می‌پردازیم:

۱- عدالت‌خواهی مستمر و شجاعانه

رهبر انقلاب در سخنان متعددی طولانی بودن مسیر و زمان تحقق آرمان‌های بزرگ را گوشزد کرده‌اند. (۸۶۰۷۱۷۱) مخصوصاً درباره تحقق عدالت ایشان به دشواری‌های تحقق عدالت می‌پردازند. رهبری سخن گفتن درباره عدالت را آسان اما اجرای آن در میدان عمل را سخت می‌دانند. (۸۴۰۶۰۸۱) ایشان استقرار عدالت اجتماعی را سخت‌تر از تحقق آرمان‌های دیگر مثل مردم‌سالاری می‌دانند. (۸۹۱۱۱۵۱) علاوه بر این، تشخیص مصادیق عدالت نیز در برخی موارد دشوار است. (۸۴۰۶۰۸۲) بنابراین با وجود این سختی‌ها در مسیر عدالت، نیاز است که عدالت‌خواهان در مسیر پیگیری عدالت حرکت مستمری داشته باشند و روحیه خستگی‌ناپذیری را در خود ایجاد کنند (۷۹۱۲۲۲۱) و برای یک‌لحظه هم در مطالبه عدالت کوتاهی نکنند. (۸۷۰۲۱۴۱) باید دانست که باکارهای مقطعی و غیرمستمر و یا خسته شدن و نشستن کاری از پیش برده نمی‌شود. (۸۶۰۷۱۷۲) از طرفی به علت بلندمدت بودن تحقق آرمان‌های بزرگ، آفت ناامیدی و یاس نیز به سراغ افراد می‌آید. رهبری در این مورد نیز تذکر می‌دهند که عدالت‌خواهان تصور نکنند که مطالبه‌گری‌ها و پیگیری‌ها بی‌نتیجه بوده و یا بر تصمیمات نظام و مسئولان بی‌اثر است و به این خاطر ناامید نشوند و پیگیری آرمان‌ها را رها نسازند. (۸۶۰۷۱۷۶) از طرف دیگر کسانی که عامل بی‌عدالتی و تبعیض هستند و یا این فضا به نفعشان است مسلماً با مطالبه عدالت، منافع خود را درخطر می‌بینند و سعی در سنگ‌اندازی در مسیر مطالبه‌گران و ترساندن آن‌ها می‌کنند؛ بنابراین از نظر رهبری، نترسیدن از نعره‌های مفسدین (۸۴۰۳۰۵۱) و شجاعت در مطالبه‌گری از همه مسئولان شرط مهم پیگیری آرمان عدالت است. (۸۲۰۲۲۲۵) در هر حال نباید مطالبه‌گری عدالت آن هم به‌صورت همگانی را متوقف نمود و هر پدیده ضد عدالت در واقعیات کشور باید مورد سؤال قرار گیرد. (۸۱۰۸۰۶۲)

۲- نظریه‌پردازی عدالت‌خواهی مبتنی بر تعالیم اسلامی

مقام معظم رهبری برقراری عدالت را هدف بعث پیامبران (۹۹۰۱۰۳۴) و آرمان اسلام و ظهور امام زمان (عج) (۷۱۱۰۱۷۲) و (۷۱۱۰۱۷۳) و یکی از شعارهای قدیمی اسلامی می‌دانند. (۹۹۰۱۰۳۱) خداوند متعال در قرآن کریم به پیامبر (ص) دستور می‌دهد که عدالت همه‌جانبه را اجرا نماید (۹۹۰۱۰۳۲) و در زمان پیامبر (ص) هم به شعار عدالت عمل شده است. (۹۹۰۱۰۳۳) ایشان همواره جوانان و مخصوصاً دانشجویان دغدغه‌مند را که

جریان اصلی عدالت خواهی در کشور هستند به حمایت، اندیشیدن، کار و تحقیق کردن برای تأمین عدالت اجتماعی فرامی خوانند (۷۸۰۹۰۱۱) و به آن‌ها مطالعات نظری در باب عدالت و عدالت خواهی و مراجعه به بیانات امام راحل و بزرگانی مثل شهید مطهری را توصیه می نمایند. (۸۶۰۷۱۷۳) همچنین به اساتید و پژوهشگران حوزوی و دانشگاهی لزوم کار تئوریک بر روی مسئله عدالت را گوشزد می کنند (۸۲۰۸۱۵۱) رهبر انقلاب تحول در زمینه عدالت مبتنی بر یک مبنای متقن و شکل یافته را ضروری دانسته (۹۹۰۳۱۴۲) و تعدد و تضارب آرا برای رسیدن به نظریه اسلامی و متقن در زمینه عدالت را مهم برشمرده و مطالبه می کنند. (۹۰۰۲۲۷۱) ایشان مبنای نظری عدالت را تعالیم اسلامی (۶۸۱۱۰۹۲) یعنی آیات قرآن و احادیث و روایات اهل بیت (ع) و همچنین بیانات امام خمینی (ره) می دانند و محققان را نسبت به مطالعه و تحلیل دقیق آن‌ها ترغیب می کنند. (۹۹۰۳۱۴۳) همچنین پرداختن تخصصی به عدالت در حوزه و دانشگاه مثلاً با تأسیس رشته‌های مرتبط با عدالت پژوهی ضروری می دانند (۹۰۰۲۲۷۸) و تربیت نیروی متخصص در این زمینه را لازم می دانند. (۹۰۰۲۲۷۹) کار تئوریک و نظریه پردازی در باب عدالت عمق کار عدالت خواهی را زیاد می کند و از سطحی نگری و عمل زدگی افراطی که به سردرگمی و بی اثر شدن منجر می شود جلوگیری می شود.

۳- گفتمان سازی عدالت خواهی

در اندیشه رهبر انقلاب یکی از اصلی ترین شروط تحقق هر موضوع مهم و آرمانی در جامعه این است که آن موضوع به خواست و مطالبه عمومی اقشار مختلف مردم و نخبگان تبدیل گردد. آرمان عدالت نیز از این قاعد مستثنا نمی باشد. به میدان آمدن مردم در انقلاب اسلامی نیز با به وجود آمدن گفتمان عدالت خواهی رخ داد (۸۴۰۶۰۸۵). اگر گفتمان عدالت برای نخبگان و عموم مردم به خوبی تبیین و تعمیق گردد، عدالت خواهی به گفتمان عمومی جامعه تبدیل می شود. (۸۷۰۴۲۶۱) در این صورت آحاد جامعه اجرای عدالت را از مسئولان و دست اندرکاران مطالبه می نمایند و رسانه‌ها نیز به سمت بحث عدالت و مباحث مرتبط با آن کشیده می شوند. گفتمان سازی عدالت اثر خود را در انتخابات‌ها و گرایشات مردم از جمله انتخاب مسئولان در انتخابات‌ها نیز نشان می دهد (۸۶۰۷۱۷۷) و حتی کسانی که آن چنان معتقد به شعار عدالت نیستند نیز اجباراً ولو در ظاهر نیز که شده تسلیم این گفتمان می گردند و اثر خود را در کارهایشان می گذارد. (۸۲۰۲۲۲۳) بنابراین جریان عدالت خواهی مخصوصاً جوانان و دانشجویان وظیفه دارند عدالت را تبیین کنند (۹۶۰۳۱۷۱)، از دور شدن مطالبه عدالت از اذهان خودداری کنند (۸۲۰۲۲۲۲) و آن را به یک شعار اصلی در ذهن‌ها تبدیل کنند (۸۳۰۸۱۰۸) تا عدالت در مسائل داخلی و جهانی به خواست عمومی و

حداکثری مردم تبدیل شود (۸۷۰۴۲۶۲). به‌خصوص عدالت را به گفتمان غالب در محیط‌های جوان و دانشجویی بدل سازند (۸۲۰۲۲۲۴) و منظومه معرفتی اسلام درباره لزوم قیام به قسط را به جوانان معرفی کنند. (۹۸۰۵۱۱۱) همچنین باید از عدالت‌خواهی مصداقی و شخصی خودداری شود (۸۷۰۲۱۴۲) چون این امر گاه باعث اشتباه در تشخیص مصداق (۸۷۰۲۱۴۳) و گاه باعث سوءاستفاده قانوندانانِ قانون‌شکن - به تعبیر رهبری - و محکوم شدن عدالت‌خواهان می‌شود و اصل گفتمان عدالت را به حاشیه رانده و تضعیف می‌کند. (۸۷۰۲۱۴۴) عمده کاری که در این زمینه لازم است این است که عدالت‌خواهان با مطرح کردن و سر دست گرفتن پرچم و گفتمان عدالت‌خواهی (۸۷۰۲۱۴۵) به ابعاد کلان و ساختاری و گفتمانی عدالت بپردازند و با تبیین و توضیح عدالت و مباحث مرتبط با آن در فضاهای نخبگانی و علمی (۹۰۰۲۲۷۲) و در فضاهای عمومی، گفتمان عدالت را عمومی و همه‌گیر کنند. (۸۳۰۸۱۰۲) در این صورت جریان‌ها و مسئولان تسلیم گفتمان عدالت می‌شوند و حرکت و جهت‌گیری جامعه و مسئولان و دستگاه‌های کشور به‌سوی عدالت قرار می‌گیرد. (۸۳۰۸۱۰۳)

۴- عدالت‌خواهی معنویت‌گرا

توجه به معنویت در اندیشه مقام معظم رهبری از اهمیت زیادی برخوردار است. معنویت به‌عنوان روح حاکم و نیت و هدف در کارها خود را نمایان می‌سازد. اعتقاد به مبدأ و معاد و محاسبه الهی در موضوع عدالت نقش تعیین‌کننده‌ای را ایفا می‌کند (۹۰۰۲۲۷۳) و اگر این اعتقاد نباشد عدالت شعاری بیش نبوده و محقق نخواهد شد. (۸۸۰۶۱۶۱) از نظر آیت الله خامنه‌ای، در بحث عدالت توجه به معنویت اهمیت مضاعفی می‌یابد، چرا که در صورت فقدان آن عدالت‌خواهی و شعار عدالت منحرف می‌گردد که نمونه‌های مختلفی را در زمان‌های مختلف در کشور خودمان و در سایر کشورها مشاهده کرده‌ایم. جاهایی که - به قول ایشان - عدالت به‌صورت ظاهرسازی و ریاکاری و دروغ‌درمی‌آید (۸۷۰۶۰۲۱) و (۸۴۰۶۰۸۶) و به یک‌چیز سربار، تحمیلی و اجباری تبدیل می‌شود. (۹۰۰۲۲۷۵) رهبر انقلاب علت عملی نشدن بعضی از طرح‌ها و شعارهای زیبای غربی در باب عدالت را نداشتن پشتوانه اعتقادی می‌دانند. (۹۰۰۲۲۷۶) ایشان شرط واقعی بودن عدالت و حرکت به سمت آن را اعتقاد به مبدأ و معاد و محاسبه الهی می‌دانند. (۹۰۰۲۲۷۳) و (۹۰۰۲۲۷۴) آنچه مهم است این است که عدالت‌خواهی با نیت الهی و به خاطر رضای خدا صورت گیرد (۸۴۰۶۰۸۸) و از اعمال غیرشرعی مثل تهمت و دروغ و تخریب دیگران دوری شود. همچنین عدالت نفسانی و تقوای درونی افراد عدالت‌خواه نیز نقش بسیار مهمی در تحقق عدالت ایفا می‌کند و شرط تحقق عدالت در جامعه عدالت‌ورزی افراد نسبت به خودشان می‌باشد. (۹۰۰۲۲۷۷) و (۷۹۱۲۲۶۱)

در این میان تنقید به عبادات و اعمال شرعی مثل نماز و ارتباط قلبی با خدا و اعتماد به او، تضرع و دعا، نقش اصلی را در ساخت شخصیتی انسان و عدالت شخصی او ایفا می‌کند. (۸۷۰۴۲۶۳) بنابراین تحقق عدالت در سطح جامعه وابسته به اصلاح نفوس و باطن انسان و توجه به خداست. (۷۴۰۹۲۹۱) رهبر انقلاب در همین زمینه تفکر ترجیح دادن خود بر دیگران در اذهان مسئولین و عموم مردم را مانع عدالت برشمرده و تغییر در این نوع تفکر را در جهت حرکت به سمت عدالت ضروری می‌داند. (۸۱۱۱۱۵۵) بنابراین تربیت افراد جامعه و ظلم نکردن و ظلم‌ناپذیری آن‌ها، نقش بسیار مهمی را در اجرا شدن عدالت اجتماعی ایفا می‌نماید. (۷۲۰۴۲۳۱)

۵- عدالت‌خواهی عقلانیت‌گرا

رهبر معظم انقلاب در موضوعات مختلف در سال‌های متمادی همواره لزوم به‌کارگیری عقلانیت را گوشزد کرده‌اند و یکی از تکالیف افراد و جریان‌های انقلابی را عمل بر مبنای عقلانیت دانسته‌اند و در بحث عدالت‌خواهی نیز به‌طور مضاعف بر به‌کارگیری عقلانیت و محاسبه تأکید می‌ورزند و وجود عقلانیت را شرط اول تحقق عدالت می‌دانند. (۹۹۰۷۲۱۱) و (۸۸۰۶۱۶۳) البته از نظر ایشان عقلانیت و تابع عقل بودن با محافظه‌کاری و طرف‌داری از وضع موجود متفاوت است و این‌که عده‌ای به اسم عقلانیت از هر حرکت انتقادی و مطالبه‌گرانه هراس دارند یا دیگران را بر حذر می‌دارند یا با شعار مصلحت، به توجیه مفاسد و مشکلات می‌پردازند و راه را بر عدالت‌خواهی و اصلاح وضع موجود می‌بندند درست نمی‌باشد و مصداق محافظه‌کاری است. (۸۴۰۶۰۸۴) در بیان رهبری، به کارنگرفتن محاسبات عقلانی باعث اشتباه در تشخیص عدالت و مواضع و مصادیق آن می‌گردد (۸۴۰۶۰۸۳) و باعث می‌گردد که افراد با توهم عدالت دست به حرکات اشتباهی بزنند که گاه برای نظام و انقلاب هزینه‌های زیادی درست می‌کند. (۸۷۰۶۰۲۳) رفتارهای غیرمنصفانه‌ای که از جانب افراد یا گروه‌ها از روی جهل و غفلت سر می‌زند از این موارد است که عدالت‌خواهی را از مسیرش منحرف می‌سازد. (۸۷۰۵۲۲۴) این عدم عقلانیت باعث می‌شود که حتی عدالت به ضد خود تبدیل گردد و عمل یا موضع انسان یا یک گروه و جریان خودش تبدیل به بی‌عدالتی شود. (۸۸۰۶۱۶۲) بنابراین در جریان مطالبه‌گری عدالت باید از هرگونه افراط و تفریط و سخن و رفتار غیرمنطقی و غیرعقلانی یا احساسی خودداری کرد و با به‌کارگیری عقلانیت، روش‌های صحیح و منطقی و اعتدال را به کار گرفت. (۹۹۰۲۲۸) و (۸۶۰۷۱۷۵) و (۸۶۰۷۱۷۸) نکته مهم دیگر، گرفتار نشدن به حاشیه‌ها در بحث عدالت‌خواهی است. اگر عدالت‌خواهان به جای توجه به اصل و متن مسئله به حاشیه‌ها و مباحث کم‌اهمیت یا بگومگو و جنجال‌های بیهوده بپردازند (۹۹۰۷۲۱۲) و یا مسائل

اولویت‌دار و اصلی که واقعاً برای کشور و بخش بزرگی از مردم مشکل ایجاد کرده است را در حاشیه قراردادده و به مسائل درجه چندم و کم‌اهمیت و فرعی بپردازند در این صورت خیلی از سرمایه‌ها هدر رفته و عدالت‌خواهی از هدف خود دور می‌شود؛ بنابراین دوری از حاشیه‌ها و پرداختن به مسائل اصلی و اولویت‌های کشور باید سرلوحه کارهای عدالت‌طلبانه قرار گیرد. (۹۹۰۷۲۱۳)

۶- توجه به پیشرفت نسبی عدالت در جمهوری اسلامی

در اندیشه آیت الله خامنه‌ای، عدالت اجتماعی و رفع تبعیض موضوعی درجه یک است که در مقابل دیگر ارزش‌ها از ارزش بالاتری برخوردار است (۶۸۱۱۰۹۱) و نسبت به مسائل دیگر کشور اولویت دارد (۸۱۰۸۰۶۱) و نباید اجازه داد که ارزش عدالت در مقابل دیگر موارد تضعیف گردد یا فراموش شود. (۸۴۰۶۰۸۷) در نگاه ایشان پیشرفت‌های کشور در عرصه‌های مختلف در صورتی ارزشمند است که به تحقق بیشتر عدالت کمک کند (۹۱۰۷۲۲۱)، پیشرفت بدون عدالت بی‌مفهوم است (۸۷۰۶۰۲۴) و افزایش ثروت کشور و رشد اقتصادی بدون تقسیم عادلانه ثروت در جامعه ارزشی ندارد. (۷۱۱۰۱۷۱) بنابراین عدالت در نظام اسلامی هدف پیشرفت مادی بوده و ثروت کشور باید برای رسیدن به عدالت به کار گرفته شود (۹۸۰۵۳۰۱) و حتی عمل عادلانه با وجود ثروت کم بر بی‌عدالتی در عین ثروت زیاد ترجیح دارد. (۷۱۱۰۱۷۴) البته بدون پیشرفت مادی نیز عدالت مفهوم درستی نخواهد داشت. (۸۷۰۶۰۲۵) بنابراین همان‌طور که مقام معظم رهبری دهه چهارم انقلاب را دهه پیشرفت و عدالت نامیدند، ضرورت دارد این دو با یکدیگر پیش برده شوند و در صورت ملازمت پیشرفت و عدالت، جمهوری اسلامی به الگویی برای کشورهای دیگر تبدیل می‌گردد. (۸۷۰۶۰۲۶) رهبر انقلاب وضع فعلی عدالت در کشور را مورد رضایت نمی‌دانند و معتقدند که در موضوع عدالت دچار عقب‌ماندگی هستیم و به‌اندازه پیشرفت در عرصه‌های دیگر، در عرصه عدالت حرکت نکرده‌ایم (۹۶۱۱۲۹۱) و با وضع مطلوبی که اسلام از ما خواسته و هدف و آرمان انقلاب است فاصله زیادی داریم. (۹۱۰۷۲۲۳) و (۸۹۱۱۱۵۲). همچنین وجود بسیاری از ناکامی‌ها در رسیدن به اهداف انقلاب و اداره مطلوب کشور از کم‌اعتنایی به عدالت نشأت می‌گیرد. (۸۱۱۱۱۵۴) البته رهبر انقلاب با وجود موارد بالا، نظام را مجموعاً کارآمد دانسته (۸۳۰۸۱۰۱۰) و وضع عدالت اجتماعی در کشورمان را نسبت به پیش از انقلاب و بسیاری از کشورهای دیگر بسیار بهتر می‌دانند و در قضاوت‌ها باید این نکته را مدنظر قرار داد. (۹۱۰۷۲۲۲) از منظر رهبری جریان دغدغه‌مند و مطالبه‌گر عدالت باید این نکته را در نظر بگیرد که نظام برای عدالت اهمیت بسیار زیادی قائل است و حقیقتاً هم در طول این سال‌ها-علیرغم فراز و نشیب‌ها در دوره‌ها و دولت‌های مختلف- بر روی این شعار ایستادگی

کرده و حرکت نظام در راه عدالت نه تنها متوقف نشده بلکه شدیدتر هم شده و سعی در تحقق عدالت داشته است. (۸۹۱۱۱۵۴) البته در شرایط امروز، کشور حقیقتاً به یک تحول در عرصه عدالت احتیاج دارد و ضرورت آن بیش از پیش احساس می‌گردد. (۹۹۰۳۱۴۱)

۷- عدالت‌خواهی تقویت‌کننده نظام اسلامی

از منظر رهبر انقلاب باید همواره این نکته را مدنظر قرارداد که حرکت عدالت‌خواهی در درون نظام و سازوکارهای قانونی آن باشد و عدالت‌خواهی در مقابل نظام و یا معترض به کلیت آن قرار نگیرد. (۸۳۰۸۱۰۵) پدیده‌ای که بعضاً شاهد آن بوده‌ایم که وجود برخی مشکلات و بی‌عدالتی‌ها را به پای نظام نوشته و نظام را ناکارآمد جلوه می‌دهند. رهبر انقلاب معتقدند که عدالت‌خواهی باید خانگی و درون نظام و در جهت تقویت آن باشد (۸۳۰۸۱۰۴) و با دلیستگی و دلسوزی نسبت به انقلاب و در جهت رفع خلأهای کشور باشد. (۸۳۰۸۱۰۶) در این صورت باید مسائل و مشکلات کشور و موارد بی‌عدالتی بیان شده و از مسئولان مطالبه گردد اما از طرف دیگر از برجسته کردن بیش از حد مشکلات و مفاصد و سیاه‌نمایی وضع کشور خودداری شود و از متهم کردن مجموعه نظام به فساد خودداری گردد (۸۸۰۳۲۹۱) و وجود فساد در کشور به صورت سیستمی القا نشود چراکه از نظر ایشان وجود فساد در کشور، سیستمی و سازمان‌یافته نمی‌باشد. (۸۲۰۲۲۲۷) رهبر انقلاب معتقدند که در عین حال که وجود فساد در کشور غیرقابل انکار است اما نباید در بیان آن مبالغه و افراط کرد و همچنین از جنجال و غوغاسالاری در امر مبارزه با فساد نیز باید دوری جست. (۸۲۰۲۲۲۸) و (۸۲۰۲۲۲۹) ضمناً باید توجه کرد که به اسم عدالت همه کارهای مسئولان مورد تردید قرار نگیرد و زیر سؤال نرود (۸۳۰۸۱۰۱) و بی‌جهت و بدون مدارک و شواهد هم اشخاص و مسئولان به فساد متهم نگردند. (۸۸۰۳۲۹۵) همچنین پیشرفت‌ها و موارد مثبت نیز بیان شود تا قضاوت درستی صورت گرفته و مردم نیز از نظام ناامید نگردند. نکته دیگر در این زمینه این است که در بیان مشکلات مراقبت شود که دشمن سوءاستفاده نکند و وسیله‌ای برای تخریب نظام در اختیارش قرار نگیرد. (۸۶۰۲۳۱۲) چرا که دشمن به دنبال فاسد و ناکارآمد جلوه دادن نظام است. (۸۳۰۸۱۰۷) رهبر انقلاب نسبت به مطرح شدن شعار عدالت‌خواهی از جانب برخی جریان‌های بانگیزه‌های باطل هشدار داده‌اند (۸۷۰۵۲۲۳) و اهمیت هوشمندی و توجه به نقشه دشمن را متذکر شده و معتقدند که حتی اگر حرف حقی وجود دارد که بابیان آن پازل دشمن تکمیل می‌شود، این حرف حق را نباید به زبان آورد تا مورد سوءاستفاده قرار نگیرد. (۸۶۰۲۳۱۳) البته این به معنای محافظه‌کاری و یا نگفتن انتقادات و مطالبات به حق نیست بلکه لزوم هوشیاری و در نظر گرفتن جوانب مختلف امر در بحث عدالت‌خواهی را می‌رساند. همچنین در اندیشه رهبری، عدالت‌خواهان باید علاوه

بر نقد و مطالبه‌گری، به بیان مشکلات اکتفا نکرده و در جهت رفع خلأها، راهکار نیز ارائه دهند و صادقانه به مسئولان کمک کرده و با آن‌ها همکاری نمایند تا به‌نظام در جهت تحقق عدالت یاری رسانده و آن را تقویت کنند. (۸۶۰۷۱۷۴)

۵-۲. پیشنهادها

با توجه به اهمیت موضوع عدالت‌خواهی در فضای امروز جامعه پیشنهادات پژوهشی زیر ارائه می‌گردد:

- مطالعه در جهت تقویت ساختارها و سازوکارها یا ایجاد ساختارهای جدید در درون نظام اسلامی برای بهبود و ارتقاء عدالت‌خواهی.

- پژوهش درباره راهکارهای عدالت‌خواهی تخصصی در شاخه‌های مختلف عدالت مثل عدالت اقتصادی، عدالت فرهنگی، عدالت رسانه‌ای عدالت آموزشی، عدالت در حوزه بهداشت و سلامت و...

- مطالعه درباره ایجاد بسترهای رسانه‌ای مناسب جهت تقویت عدالت‌خواهی عامه مردم و منعکس کردن مطالبات مردمی.

- بررسی نمونه‌های موفق عدالت‌خواهی در سال‌های گذشته که مورد تأیید رهبر انقلاب هم قرار گرفته‌اند.

- بررسی انحرافات افراد و جریاناتی که شعار عدالت‌خواهی را سر می‌دادند ولی به علل مختلف دچار خطا و اشتباه شدند.

- بررسی نمونه‌های تاریخی و مصادیق عدالت‌خواهی در صدر اسلام توسط معصومین و اصحاب پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) مثل جناب سلمان و ابوذر و مالک و میثم.

با توجه به توضیحات داده شده، در پایان، نمودار ذیل به‌عنوان تحلیل شبکه مضمونی بایسته‌های عدالت‌خواهی از دیدگاه رهبر انقلاب ارائه می‌شود:

نمودار شماره ۱- شبکه مضامین بایسته‌های عدالتخواهی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب

۶- منابع:**۶-۱. منابع فارسی****الف) مقاله‌ها**

۱. جمشیدی‌ها، غلامرضا و دیباجی فروشانی، شکوه (۱۳۹۴)، مفهوم عدالت از دیدگاه فارابی و ابن خلدون، فصلنامه علمی-پژوهشی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، سال پنجم، شماره ۱، ص ۸۱-۱۰۴.
۲. شیخ‌زاده، محمد؛ تسلیمی، محمد سعید؛ عابدی جعفری، حسن؛ فقیهی، ابوالحسن (۱۳۹۰)، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره ۱۰، ص ۱۵۱-۱۹۸.
۳. کمالی، یحیی (۱۳۹۷)، «روش‌شناسی تحلیل مضمون و کاربرد آن در مطالعات سیاست‌گذاری عمومی»، فصلنامه علمی-پژوهشی سیاست‌گذاری عمومی، دوره چهارم، شماره ۲، ص ۱۸۹-۲۰۸.

ب) کتاب‌ها

۴. قرآن کریم.
۵. ابن ابی جمهور، محمد بن علی (۱۴۰۳ق)، عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینییه، قم: سیدالشهدا.
۶. الآمدی، عبدالواحد (۱۴۲۹ق)، غرر الحکم و درر الکلم، تحقیق السید مهدی الرجائی، قم: مؤسسه دار الکتاب الاسلامی.
۷. الفارابی، محمد بن محمد (۱۳۶۴)، فصول منتزعه، محقق: نجار فوزی متری، تهران: مکتبه الزهرا.
۸. جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۰)، نظریه عدالت از دیدگاه فارابی، امام خمینی و صدر، تهران: پژوهشکده امام خمینی.
۹. خمینی، روح الله (۱۳۹۷)، صحیفه امام، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
۱۰. دانش نیا، فرهاد و حسینی، طیبه السادات (۱۳۹۴)، جهانی‌شدن و تحول ماهیت جنبش‌های اجتماعی در جوامع غربی، فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی‌شدن، سال ششم، شماره ۱۶، ص ۹۳-۱۲۹.
۱۱. راسل، برتراند (۱۳۵۵)، اخلاق و سیاست در جامعه، ترجمه محمود حیدریان، تهران: بابک.

۱۲. سبحانی، جعفر (۱۳۶۲)، **مبانی حکومت اسلامی**، اصفهان: کتابخانه عمومی امام امیرالمؤمنین علی (ع).
۱۳. صدر، سید محمدباقر (۱۳۶۲)، **مدرسه اسلامی**، ترجمه کاظم خلخالی، تهران: موسسه مطبوعاتی عطائی.
۱۴. صدوق، محمد بن علی (۱۴۰۵ ق)، **کمال‌الدین و تمام‌النعمه**، تحقیق، تصحیح و تعلیق: علی‌اکبر الغفاری، قم: جامعه مدرسین.
۱۵. طباطبایی، علامه سید محمدحسین (۱۳۶۲)، **المیزان فی تفسیر القرآن**، ج ۲۴، سید محمدباقر موسوی همدانی، تهران: کانون انتشارات محمدی.
۱۶. طبرسی، علی بن حسن (۱۳۷۹)، **مشکاه الانوار**، ترجمه: هوشمند و محمدی، قم: دارالثقلین.
۱۷. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۶۲)، **میزان الحکمه**، قم: مکتبه الاعلام الاسلامی.
۱۸. مطهری، مرتضی (۱۳۷۷)، **اسلام و مقتضیات زمان (مجموعه آثار ج ۱)**، تهران: صدرا.
۱۹. مطهری، مرتضی (۱۳۷۷)، **بیست گفتار (مجموعه آثار ج ۲۵)**، تهران: صدرا.
۲۰. مطهری، مرتضی (۱۳۷۲)، **پیرامون انقلاب اسلامی**، تهران: صدرا.
۲۱. مطهری، مرتضی (۱۳۷۷)، **عدل الهی (مجموعه آثار ج ۱)**، تهران: صدرا.
۲۲. وحیدنیا، آزاده؛ جمشیدی‌ها، غلامرضا و ناییبی، هوشنگ (۱۳۸۹)، **عوامل اجتماعی مؤثر بر**

درک از

- عدالت اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه تهران**، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۲۳. هابز، توماس (۱۳۸۰)، **لویاتان**، ترجمه حسین بشیریه، تهران: نشر نی.

ج) منابع اینترنتی

۲۴. سایت دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای: WWW.KHAMENEI.IR

۶-۲- منابع انگلیسی

A) Articles

25. Attride-Stirling, J. (2001), "Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research", *Qualitative Research*, Vol. 1, No. 3, Pp. 385-405
26. Braun, V. & Clarke, V. (2006), "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, Pp. 77-101.

27. Holloway, I. & Todres, L. (2003), “**The Status of Method: Flexibility, Consistency and Coherence**”, *Qualitative Research*, Vol. 3, No. 3, Pp. 345-357.

B) Books

28. Boyatzis, R. E. (1998), **Transforming qualitative information: thematic analysis and code development**, London: Sage.

29. King, N., & Horrocks, C. (2010), **Interviews in qualitative research**, London: Sage.

30. Stanley Benn, I. (1967), '**Justice**' in the **Encyclopedia of Philosophy**, ed. Paul Edwards, v. 4, London: Macmillan and Free Press.

